

AKİF'E DİNİ SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Prof.Dr. Hüsnü Ezber BODUR

Büyük düşünürlerin görüşleri ve fikirleri üzerinde durma sıklığı ile toplumsal problemlerin çözümü arasında doğrusal bir ilişki vardır. Hele cemiyetin, çeşitli faktörlerin etkisiyle hayli ümitsizliğe düştüğü bir dönemde herşeyini bu uğurda feda etmeye hazır milli şairimiz Akif üzerinde ne kadar durulsa azdır.

Dini içtimai, millî karakterdeki şiirlerinde ebedileşen fikirlerinin fonksiyonel olabilmesi de, herşeyden evvel mütefekkir aydınımızla, kitle arasında kurulan diyalogların yaygınlaşmasına bağlıdır. Bu durumu Akif, "adeti yüze bile vurmayan, erbab-ı fikir ve nazarımız hayalen göklerde uçanlar da nasib-i nurunu maddeten bağlı bulunduğu topraktan bekleyen şu milyonlarca halkı bir kere olsun hatırlarına getirmezler"¹ diyerek özlü bir biçimde dile getirir. Orhan Okay Hocamız da "devrine kadar da hatta belki ondan sonra da Akif kadar şiiri sokağa, kalabalıklar arasına, alelâde insanlar arasına sokan bir şair bulunmamaktadır"² demek suretiyle Akif'in cemiyete dönük bir düşünür olarak toplumsal görevini pratikte de yerine getirdiğini ifade etmektedir. İktisat Tarihçisi Lionel Robins 20. yüzyılın iktisatçılarından söz ederken, araştırmanın yalnız teknik verilerle kalmayıp çağın edebi mahsullerinin de inceleme durumunda olduğunu, hatta bazen tek bir eserden toplumun üzerine yazılmış düzünelerce kitabın vereceğinden kat kat fazlasını öğrenmenin mümkün olacağını söylerken³ adeta, Akiften toplumsal

¹ Kurnaz. C.. Akif'in Şiirlerinde Halka Hitap Etme Düşüncesinden Kaynaklanan Özellikler, Milli Kültür. Sayı:55.1986.s.36.

² Okay, O. Mehmed Akif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Ankara, 1989.s. 60.

³ Ülgener. S.F., Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler Ankara. 1983.s.28.

hayatımızla ilgili çok şeyler öğrenebileceğimizi sanki bize hatırlatmaktadır.

Yine Milli Şairimiz Akif; sizler avam dediğimiz halk tabakasının idrakini yükseltmedikçe. köylülerinizi, bugünkü hallerinde bıraktıkça, farz-ı muhal olarak dünyanın en büyük adamlarını yetiştirseniz yine boştur yine boş⁴ diyerek bu önemli noktaya dikkat çekmektedir. Zaten aydınların görevi toplumda gerçek ve taze bir iman doğurmak değil midir? Herhalde medeniyetler de böyle bir istek, irade ve iman ürünüdür.

Akif, adeta kendisini özetlediği dev eseri Safahat'ta bu iman ve iradeyi şu mısralarla gözler önüne sermektedir:

"Hülasa hepsi çalışmak yorulmak isteyecek
Fakat çalışmak için önce şart olan: istek
O yoksa hangi vesileyle biz ilerleyelim
Sıkıntısız mütefenni, Üzüntüsüz alim⁵

Burada şairimizin, ruhsuz mütefekkir ve fen adamlarımızla millet arasındaki kopukluğu veciz bir biçimde dile getirdiğine şahit olmaktadır.

Büyük İslam şairi, edib-i âzam Akif, şîr dilini içtimaî ve ahlakî faydalar sağlayan önemli bir vasıta olarak görmüş, içinde yaşadığı toplumun bütün problemleriyle ilgilenmiş, uygun çözümler getirmiştir. Herşeyden evvel O'nun kanaatleri, fikirleri, hisleri uzun uzadıya ilmi usuller dairesinde tahlil edilecek kıymetli, zengin mevzulardır. Dini inançla içtimaî hadiseler arasındaki ilişkiye geçmeden evvel çok kısa Akif'in metodu üzerinde duralım.

Değerli fikir adamı Akif, gerçeği olduğu gibi görüp olanı olduğu gibi gözlemlemek suretiyle toplumla ilgili tabloları gerçekçi ve canlı bir

⁴ Abdulkadiroğlu.N., Mehmed Akif Ersoy'un Makaleleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987. s. 197.

⁵ Ersoy. M.A.. Safahat, Haz.M.Ertuğrdul Düzdağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 242.

şekilde gözler önüne sermiştir. Herhalde Akif'in bu metod anlayışı kendi aleyhimize olsa bile hakikati söylemenin aldığı pozitif eğitimden değil, Kur'an'ın bir emri olmasından kaynaklanmaktadır. İşte Akif'in Batıların peşin hükümlülüğü ve çifte standartlılığı karşısındaki bu objektifliği kendisine hayatı boyunca bir rehber, bir yol gösterici olmuştur. Akif'in bu kısa metodik yaklaşımından sonra dini inançla toplumsal hadiseler arasındaki ilişkilere geçebiliriz.

Bilindiği gibi her din, mensupları üzerinde bir dünya görüşü veya zihniyet meydana getirir ve bununla onların davranış ve faaliyetlerini etkiler. Diğer taraftan her mütefekkirin fikri yapısı da din tarafından etkilenir. Ancak zihniyet o dine bağlı olanların tümüyle etkiliyken, bunları aşabilenlerin yani fikir üretkenlerin sayısı çok azdır. Şüphesiz değerli fikir adamı Akif'in kişiliğinin oluşmasında ve fikri yapısının gelişmesinde dinin çok özel bir yeri vardır. Zira o herşeyden evvel dindar bir aileden gelmiş ve kuvvetli bir dini terbiye ile yetişmiştir.

Yaşadığımız dünyanın kişiyi çepeçevre kuşatan bir cansız tabiattan ibaret olmadığı hususu sosyologların üzerinde fikir birliği sağladıkları ender konulardan biridir. O halde dinin yol göstericiliği altında, toplumsal meselelere çözüm arayan Akif'in tavır, davranış ve düşüncelerine dönemin ve toplumun özelliklerinin de tesir etmesi kaçınılmazdır. Akif, içtimai karakterli şiirlerinde cemiyetin hiçbir derdine kayıtsız kalmayarak sosyal bozuklukları çarpıcı bir biçimde gözler önüne sererken bunların düzeltilmesi yolunda çözümler üretmek, insanları motive etmektedir. Nitekim, Akif ve arkadaşları, Sebül'r-Reşad'ın ilk sayısında hele içtimai derterini dökmekten, yaralarımızı açıp göstermekten hiç çekinmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Böylece temel problemleri ilmi açıdan dile getirmeyi kendisine ilke edinmiş olan Akif, toplumsal değişme ve ilerlemenin ferde ve topluma hayat veren İslami düşüncenin rehberliğinde geliştirilen teorilerin pratiğe aktarılmasıyla mümkün olabileceğine inanmış bir aydındır. O halde genelde Osmanlı toplumunun

değişmesi ve gelişmesini sağlayan dinamikler nelerdir?

Bilindiği gibi bu konuda çeşitli sosyoloji ekolleri birbirinden ayrılmakta her biri hususi bir faktöre ağırlık vermektedir. Meseleye genel İslami çerçeve içerisinde yaklaşan Akif ise toplumsal gelişme ve değişmelerin, bazı kurallar çerçevesinde meydana geldiğini, yani içtimaiîolguların tabiatına uygun bir seyir takip ettiğine inanmaktadır. Akif bir yazısında şöyle demektedir: Kur'an-ı Kerimi tilavet ederken birçok yerlerde sünnet lafz-ı celiline tesadüf edersiniz. Mesela "velen tecidelisünnetillahî tahvilâ" (İsra 17/77) Kitabullah'taki sünnet Rasulullah'ın sünneti değildir. Peygamberimizin sünneti cümlemizin malumu, Kur'an'ın sünneti ise" Cenab-ı Hakkın ezeli ve ebedi olan kanunu demektir.⁶

Akif ilk sebep olarak Allah'ın iradesini kabul ettikten sonra, ceryan eden olayların zahiri sebeplerini, "sünnetullahı" incelemeyi, yani olaylarla sebepler arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Akif, ileri sürdüğü görüşlerini ya bir ayet ya bir hadis ya da İslam büyüklerinin görüşleriyle destekleyerek hadiseleri dini açıdan ele almaktadır. Akif, tevhid dini olan İslamiyette tefrikaya yer olmadığından müslümanların tefrikayı bırakarak dayanışma içinde olmaları gerektiğini, "tefrikadan, ayrılık hislerinden uzak olunuz" (Alı İmran 3/103) mealindeki ayeti belirttikten sonra Osmanlıların toprak kayıplarını, yenilgilerini, iç problemlerini hep tefrikanın neticesine bağlamaktadır.⁷

Akif toplumsal sorumluluğu, yani toplumda kaçınılmaz sabit kanunlar olması realitesini toplumsal gelişme ve değişimde ferdi sorumlulukla beraber düşünerek birbirlerini tamamladıklarını ima etmektedir. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak ilahî bir cevher taşıyan insanın toplumun kurallarının işleyişine müdahale ederek

⁶ Boşnakoglu, H.. İstiklal Marşı Şairimizin İstiklal Harbindeki Vaazları, İstanbul, 1981. s. 48.

⁷ Ersoy, A. Safahat. VII.s. 429-431.

daha iyi bir gelecek oluşturabileceğine inanmaktadır.⁸ Akif düşünce yapısında hür ve irade sahibi olan insanın yeteneklerini rahatça ve özgürce gelişmesine elverişli ortamların meydana getirilmesiyle toplumsal ilerlemenin mümkün olabileceğini ifade etmiştir.

Kısaca bütün müesseselerin ve değerlerin kaynağını teşkil eden dinin sosyal dayanışmayı güçlendiren temel bir fonksiyonu vardır. Yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi Akif'in dine atfettiği içtimaî fonksiyon düşünce sisteminin en sağlam ve tutarlı tarafını teşkil eder. Bu konuda Akif ile aralarında en fazla benzerlik bulunan din ve toplum ilişkilerini karşılıklı etkileşim ilkesi çerçevesinde ele alan Max Weber'dir.⁹

Akif'in maddeye karşı ruhu savunması Weber'dekiyle bir benzerlik gösteriyorsa da Akif ondan çok daha yüksek bir iman ve irade sahibi olarak aktif insan tipini sergilemektedir. Çünkü Akif'te çalışmak sanki vasıta değil gayedir. Gözünde muvaffak olmak yok, çalışmak vardır. Hakkın Sesleri'nde hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? mealindeki ayetin altına yazdığı şiirinde¹⁰ çalışma ile içinde bulunan menfi durumun üstesinden gelinebileceği açıkça belirtilmektedir.

Akif Batı insanı ile doğu insanı arasındaki temel farkın aktiflik pasiflik farkı olduğunu ifade ederek insanımızı hayat karşısında aktif bir tavır almaya teşvik eder. Akif'in Asım'la müşahhaslaşan aktif insan tipi, Weber'in aktif riyazetçi¹¹ olarak tanımladığı ve Kapitalizmin oluşumunda temel rol oynayan Protestanlığın Kalvinci kanatınca temsil edilen tipe benzemektedir. Yani Akif, dünyadan kaçan huzur ve selameti basit bir teslimiyetle arayan kontemplatif-mistik insan tipinin tam karşısına, hırs ve ihtiras taşkınlığını

⁸ Abdulkadiroğlu. A. a.g.e.s. 80.

⁹ Celkan.H.. "İttihad-ı İslam ve Mehmed Akif, Ölümünün 50. Yılında Mehmed Akif Ersoy, Marmara Üni. Yay. İstanbul. 1986.s.173-175.

¹⁰ Ersoy, Safahat, III.s.193.

¹¹ Ülgener. S.F.. Zihniyet ve Din, İstanbul, 1981. s. 31-35.

disiplinli bir nefis terbiyesiyle göğüsleyip altedecek bir insan tipini yerleştirir.

Akifin üzerinde durulmağa değer en mühim noktalarından biri de insanla Tanrı arasındaki dikey ilişkinin yanısıra. İnsan-İman, insan çevre¹² ve insan-zaman¹³ arasındaki ilişkileri dinin ışığı altında ele almasıdır. Akif insanın ihtiyaçlarını tatmin yolunda madde çevre ve zaman arasındaki çok yönlü ilişkiyi dengeli bir biçimde kurmasını bilmiştir. Kısaca insanın madde, çevre ve zamana karşı tutum ve davranışlarını belirleyen "iktisat ahlakı" Akifin fikri hayatında önemli bir yer tutar. Şüphesiz Akifte de dünya hayatının düzenlenmesinde dünya ve ahiret dengesi daima göz önünde bulundurulmuştur.

O halde Akifin gözünde kuvvetli bir iman sahibi ve iradî güçle mücehhez hür insan, toplumsal sorumluluklarının idrakinde, bilgi ve becerilerini toplumun ilerlemesi yönünde yoğunlaştıran bir tiptir. Buyüzdün Akif, Batının yapay yönlerinden çulğuna dönmüş Batıcıların karşısına Batının daha ciddi ve önemli yanı olan ilmi başarıları, teknik becerileri ve kurumsal kabiliyetlerini benimsemenin zaruretinin göstererek çıkmıştır.

Batıyı kayıtsız şartsız taklit etmenin gereğine inanan, dini ilerlemeye mani gören, yapılan tenkitlere kulak vermeyen ve kendini daima üstün görme psikoloji içine girmiş aldurmazlık içinde bulunan aydınlarla Akif, terakkinin başka milletlerin taklit edilmesiyle değil, kendi ruhumuza sarılmakla mümkün olabileceğini göstermiştir. Nitekim, "Hakkın Seslerinde" Balkan savaşı, felakete sürüklenen ve parçalanmaya yüz tutan milletin adalet, hissizlik, yolsuzluk, siyasi yolsuzluklar, cehalet ve tefrikanın kurbanı olduğunu söylerken, kurtuluşun dine ve ilme sarılmaktan geçtiğini vurgulamaktadır. Zaten Batıda din duygusunu besleyen kaynaklar, aslında ihmal

¹² Ersoy, Safahat, I. s. 64.

¹³ Boşnakoglu. H..a.g.e.s.38-50.

edilmemiş, makine ile din yan yana aynı derecede yüksek seviyede tutulmuştur. Akife göre bilimsel ilerleme istikrarlı bir medeniyeti sağlamak için belki gerekli ama yeterli değildir. Medeniyet teşkilinde özellikle adalet, hürriyet, merhamet gibi yüce değerleri sağlamada din ve onun ahlaki emirlerine gerek vardır. Zaten Asım'da "fazilet" ve "marifet" le bu ideal özellenmiştir.¹⁴

Cehalete, tenbelliğe, hurafeye ve taassuba şiddetle karşı çıkan Akif, Ülkenin içinde bulunduğu içtimaî ve ruhî buhranın başlıca sebebi olarak, milli ruhun en büyük kaynağı olan ulvî duyguların zedelenmesi, dinsiz bir zümre ile batıl inançları din sanan kitlenin karşı karşıya bulunmasını gösterir.

Bütün bunlardan açıkça görüleceği üzere Akif'in tüm çabası, insanları hayatlarını anlamlandıran ulvî gayelere yönlendirme, inanç ve yüce değerler uğruna gerektiğinde hayatlarını çekinmeden ortaya koyabilme duygusu aşılama yani İbn Haldun'un deyişiyle güçlü bir asabiyet duygusunun yaratılması şeklinde hulâsa edilebilir. Zaten asabiyeti oluşturan gücün yüksek bir değeri, inancı ifade eden manevî bir motifin bir ideal olduğunda şüphe yoktur. Yeis ve ümitsizliği küfür ile bir tutan Akif, azim, gayret ve imanı teşvik ederek, inançlar sisteminin yüceliği hususundaki inancı canlı tutmak istemiştir. O halde toplumsal ilerlemenin ana dinamiklerinden biri olarak nesep asabiyetiyle sebep asabiyetinin iyi bir noktada dengelenmesi gerekir. Nitekim Akif de terakkinin sırnını taklitte değil, kendi ruhumuzda ve yüce değerlemize sarılmakta görmesi bu dengeyi aksettirmektedir. Asım'daki din ve millet sentezi de bunun bir tezahürüdür. Akif'te toplumsal ilerlemenin bir diğer unsuru "birlik" fikridir. Batı'ya yetişmek istiyorsak işbirliği ve iş bölümüne önem vermemizin gerektiğine işaret eden Akif, Batı'da bütün işlerin şirketler, cemiyetler tarafından meydana getirildiğini ifade etmektedir. Aslında Akif'in bu konudaki görüşleri, Batı'nın ilerlemesinde amil olan faktörlerden

¹⁴ Ersoy, A. Safahat, VI. s. 323-408.

birine, yani, "cemiyet" fikrine önem veren Reşit Rıza'nın fikirlereyle benzerlik göstermektedir. Rıza'da "cemiyet" kavramı şirket biçimindeki mali birliklerden, ilmi ve eğitim ile ilgili cemiyetlerden dini ve yardımla ilgili birliklere kadar çok geniş manada kullanılmıştır. Aslında Akif de birlik fikriyle ekonomik, sosyal ve siyasi gelişme arasında bir ilişki kurarken, müslümanların kendi medeniyetlerini muhafaza etme ve geliştirmedeki başarısızlıklarını, bunların birlik veya müesseselerden ziyade bireyleredayanmalarına bağlar gözükmektedir.

Gerek teori gerekse pratikte müslüman, birlik ve müesseselerden ziyade, yüz yüze ilişkilere güvenmektedir. Hâlâ İslamî bir cemiyette antropomorfik görüşler mevcuttur. Bunu bir yazısında Akif şöyle dile getirir: "Yazıklar olsun ki, hacılarımızın içinde Medine'de Peygamber yatıyor, Kâbe'de Allah¹⁵ diyenler var. Akif, şahıs isimleri etrafında dönen ideolojilerin çok dar bir mana ifade ettiğini belirterek, bizim şahsi sembollere değil, ebedi fikirlere, gerçek ideallere ihtiyacımız var." demek suretiyle soyut fikirlerin İslami karşılıklarının sağlanarak bunların kendi kendini motive eden bir cemiyetle ilgili fikirler haline getirilmesinden yanadır.

Daha evvel Akif'in bir sosyal reformcu olarak sosyal bozuklukları teşhis ederken, onların düzeltilmesi yolunda herkesi göreve çağırdığını belirtmiştik. Mesela "Meyhane"¹⁶ şiirinde meyhane ile onun cemiyet bozucu gücü arasındaki ilişki çarpıcı biçimde gözler önüne serilir. "Mahalle Kahvesi"¹⁷ şiirinde de zamanın kenar mahallerinin sosyal hayatı ve insanlar arası münasebet tarzları mısralar arasında sıkışmış olarak akseder.

Bilindiği gibi kenar mahallelerdeki sosyal hayat oldukça büyük sosyal problemleri de bünyesinde geliştirir. Şehirlerin kenar mahallelerinde dinin hayat içindeki yeri biraz mitoloji ile de iç içedir.

¹⁵ Abdulkadiroğlu, A. a.g.e..s.53.

¹⁶ Ersoy, A. Safahat, I. s. 32-36

¹⁷ Ersoy, A. Safahat, I. s.102-110.

Kuvvetli birliklerin meydana gelmesiyle insanların şehirleşmesi kendine yeten hayattan ayırdınmaları ve başka kimselerle karşılıklı birbirine muhtaç hale gelmeleri iş bölümü ve ihtisaslaşmayı da beraberinde getirir. Oysa zümre hakimiyetleriyle sosyal kaynaşma ve bütünleşme engellenmiş olur. Her kültürün bir topluluğun eseri olması ve o topluluğun organizasyonu ile de sıkı sıkıya ilişkili olması vakasından hareketle bu durumu "Seyfi Baba" ve "Küfe" şiirlerinde de görmek mümkündür. Yüz yüze ve sınırlı ilişkilerin yaşanması, zamanın dakik biçimde tasarruf edilmemesi, soyutlama ve genellemeye fazla imkan tanımayan bir hayat tarzının yaşanması, başlıca bireycilesine şeklinde isimlendirebileceğiniz temel toplumsal normlardan uzaklaşmayı ve ikinci olarak da güvensizlik ve korkuyu beraberinde getirir. Her- halde bu durum, Akif'in kalenünde tembellik, atıllık, gevşeklik ve uyuşukluk şeklinde gert kalmışlığın sebepleri arasında gösterilmiştir. Akif, babasından mektepten aldığı irfanla ve mezun olduğu baytar mektebinden de kazandığı marifetle cemiyet meselelerini çok yönlü olarak düşündüğünü belirtmiştik. Bu yönüyle cehalete, hurafeye ve taassuba şiddetle karşı çıkan Akif, müslümanların gert kalıplarının sebepleri arasında, yanlış bir kadercilik anlayışını, İslam'ın aslından ve ruhundan uzaklaşılmasını, İslam'ın özünde olmayan bidat ve hurafelerin İslamdanmış gibi addedilmesini görür.

Bu konuda Akif'in gerek Mısır ve gerekse Hint dini ihya ekollerinin tesiri altında kaldığı iddia edilir. Oysa Akif'in şahsiyetinde İslami ihya, mezkur ekollerin ve fikir adamlarınının kopye edilmesiyle değil, İslam, Akif'in kendi toplumundaki tezahürüyle ilgilidir. Yani Akif, halkta küllenmiş de olsa var olmaya devam eden hususları canlandırmayı denemiştir.